

ÎMPRUMUTUL NEOLOGIC ROMÂNESC *BURSĂ* DIN PERSPECTIVA LIMBILOR FUNCȚIONALE

0.1. Problema general acceptatei distincții între lexicul comun și lexicul specializat poate fi reproiectată din perspectiva limbilor funcționale (sau uzurilor funcționale ale limbii), ba, uneori, în lexicologie, această abordare se impune, întrucât cunoașterea și indicarea statutului unor cuvinte se complică, adesea, din cauza dificultăților, reale, de a le stabili etimologia unora (ne referim în special, la neologisme).

Pentru accepțiunea în care folosim sintagma *limbă funcțională*, trimitem la teoria coșeriană privind conceptul respectiv; în linii generale, este vorba, spre deosebire de *limba istorică*, de acea limbă care funcționează în discursuri sau texte și reflectă competența idiomatică *efectivă* a vorbitorilor unei limbi istorice (Coșeriu 2000: 250, 269), distincție care intervine predilect în analiza limbajelor tehnice, în care semnificatele coincid cu desemnările, dat fiind faptul că astfel de limbaje, mai ales în domeniul „nomenclaturilor”, corespund tradiției care se referă la cunoașterea lucrurilor (*ibidem*, p. 253).

0.2. Necesitatea luării în considerare a distincției invocate este exemplar ilustrată de analiza neologismului *bursă* [a], sau neologismelor *bursă*¹ și *bursă*² [b] din limba română, dintre care, acceptând proiecția [b], *bursă*¹ are și o extrem de interesantă distribuție privind utilizarea sa, cu sensuri diferite, dintr-o dublă perspectivă: aceea a componenței vocabularului ca (potențial) inventar general, respectiv aceea a analizei cuvântului respectiv din perspectiva existenței unor limbi funcționale diferite, situație generală semnificativ reflectată și de dicționarele de diferite niveluri.

0.3. La reluarea redactării secțiunii identificate prin sigla *DA* din Dicționarul Academiei Române (așa-zisa „serie veche”), demersul nostru are ca scop practic imediat propunerea unei scheme corecte, în acord cu informația de ultimă etapă din lingvistica și filologia română, pentru articolul consacrat neologismului *bursă*.

1.0. În 1913, un dicționar cu profil de tezaur istoric cum este *Dicționarul limbii române* al Academiei (în continuare, *DA* 1913; vezi, pentru cele ce urmează, lista abrevierilor bibliografice folosite) includea în lista de termeni o singură intrare *bursă*, cu două sensuri de bază: [1] „Pensiune gratuită acordată prin concurs unui elev (într-un internat), sumă acordată pentru studii și întreținere unui elev sau student, *stipendiu...*” (în continuare, trimitem la acest sens referindu-ne la ‘stipendiu’); [2] „(Finanțe) Instituție publică în care se adună agenții de schimb, bancherii ș.a. pentru vânzări și cumpărări de obligații de rentă de stat, acțiuni de societăți comerciale, cereale etc.”, cu extensia „instituție care mijlocește informații și angajamente de lucru pentru lucrători: *bursa muncii*” (în cursul textului de față ne referim la acest sens prin formula „instituție financiară”). Pentru etimologie, se trimitea la franceză: („N[eologism]. din fran[ceză].”).

1.1. Pentru perioada respectivă, putem vorbi de notificarea, nediferențiată din perspectiva utilizării funcționale a limbii, a pătrunderii, la nivelul limbii de cultură, a unui împrumut din franceză, a cărui biografie românească (prea puțin cunoscută în acel moment) data, totuși, după cum vom vedea, de aproximativ un secol.

Dintre alte dicționare importante ale limbii române în care a fost tratat un *s i n g u r* articol *bursă*, le menționăm pe cele ale lui I.-A. Candrea (CADE 1926-1931) și August Scriban (Scriban 1939); dat fiind profilul etimologic al dicționarului său, un singur articol apare și la Ciorănescu 2001, pentru care ordinea sensurilor cuvântului *bursă* este însă următoarea: „1. instituție unde se negociază hârtii de valoare, tranzacții de mărfuri. 2. alocație bănească lunară”; în ceea ce privește primul dicționar academic al limbii române, redactat de August Treboniu Laurian și Ion C. Massim, vom reveni.

1.2. Astăzi, chiar într-un dicționar vizând un public-țintă nespecializat, de tipul DEX, găsim două cuvinte *bursă* (trimitem la DEX 2009):

– *bursă*¹, cu sensul general de ‘stipendiu’, reflectând cunoașterea și utilizarea acestui termen la nivelul uzului curent, dată fiind instituirea și funcționarea, relativ extinsă, a acordării alocațiilor bănești pentru studii; această problemă era în discuție, de exemplu, chiar într-o lege din 1876, criticată de Titu Maiorescu într-un discurs parlamentar citat în DA 1913: „Elevii sărmani și silitori vor fi ajutați prin burse. Bursele se dau prin minister prin concurs conform unui anume regulament” (după *Discursuri parlamentare*, I, 1897, p. 468); la Maiorescu apare și adjectivul corespunzător: „elevi bursieri”; de aproximativ 50 – 60 de ani, *bursă* ‘stipendiu’ este un termen cu circulație generală;

– *bursă*², cu sensul ‘instituție financiară’, inclusiv sintagmele și locuțiunile reflectând aplicațiile-extensii care au intervenit în planul referentului (*bursă de valori, bursa muncii, bursa neagră, bursa locurilor de muncă; a juca la bursă*); dacă însuși acest sens și sintagmele „tehnice” (*b. de valori, b. muncii, a juca la b.*) se situează, în general, la nivelul unei limbi funcționale, limbajul specializat al tehnicienilor domeniului, inovațiile de la nivelul invocat (pe care le-am luat, în timp, tot din limba/limbile din care am împrumutat inițial cuvântul) în planul metaforei (*b. neagră* ‘comerț ilicit’, *a juca la b.* ‘a risca’) cunosc o apreciabilă extensie în vorbirea comună, în comunicarea nespecializată.

Ca etimologie, atât pentru *bursă*¹, cât și pentru *bursă*², se trimite la fr. *bourse*.

1.3. Dar această viziune lexicografică, reflectată într-o schemă lexicografică relativ simplă, este și aceea a dicționarelor de nivel academic, care, în linii generale, tratează neologismele după opțiuni și scheme din dicționare, din diferite epoci, ale limbii franceze (însăși marea majoritate a acestor împrumuturi fiind de origine franceză), problemă de principiu asupra căreia nu este cazul să insistăm. Dar, ca exemplu concludent, trimitem la MDA 2001, cu două intrări *bursă*, prima cu sensul ‘stipendiu’, a doua cu sensul ‘instituție financiară’, însoțit de sintagme de tipul celor citate mai sus; în același timp, aceeași diferențiere în ceea ce privește contractul de comunicare cu cititorul și, de fapt, în ceea ce privește considerarea a două categorii de public (vorbitor și cititor), nespecializat și specializat, se observă în lucrări lexicografice care au ca model general DEX-ul (în diferite ipostaze); vezi, de exemplu, DEI 1999, dicționar asupra căruia vom reveni în discuția cu privire la etimologia cuvântului.

2. Ceea ce, recent, perturbă schema lexicografică prezentată cu privire la termenul *bursă*¹, cu distorsionarea viziunii asupra încadrării cuvântului în vorbirea comună sau într-o limbă funcțională, este îmbogățirea acestei intrări cu un al doilea sens, care ne întâmpină în unele dicționare din ultimul timp ale limbii române.

Precizăm, de la început, că este vorba tot de preluarea, cumva selectivă, a situației din opere de profil din culturi vest-europene, în special din cea franceză, dar nu fără o motivație generală justificată.

2.1. Astfel, de exemplu, în DEXI 2007, pentru *bursă*¹, după clasicul sens [1] ‘stipendiu’, găsim un al doilea [2] „(Anatomie) formație anatomică în formă de sac, plină cu un lichid vâcos, care învește testiculele”, aceasta nefiind, însă, singura *bursă-pungă* anatomică; vezi, de exemplu, explicitarea sintagmei ce urmează, *bursă seroasă*: „membrană din țesut conjunctiv care delimitează o cavitate închisă și al cărei rol este facilitarea mișcărilor

organelor la care este anexată”. O explicație și o trimitere asemănătoare găsim și în NDU 2008, tot pentru sensul [2] al termenului *bursă*¹: „(med.) formație anatomică în formă de sac, localizată în regiunea articulațiilor, conținând un lichid vâscos: *bursă seroasă*”.

Neîndoindu-ne, această noutate semantică are la bază un element din schema lexicografică generală a cuvântului francezesc *bourse*, dar motivul preluării îl constituie, în mod sigur, pătrunderea și utilizarea sensului în discuție în limbajul tehnic al lucrărilor de medicină din România, reprezentând, așadar, o semnificație strict specializată dintr-un limbaj funcțional; fără să apelăm la lucrări de profil medical tipărite, reținem câteva sintagme din respectiva limbă funcțională de pe internet, care cuprinde o pluralitate de sintagme, cum ar fi, de exemplu, *bursă subacromială, olecraniană, trohanteriană, prepatelară sau infrapatelară*, numind tot atâtea formații anatomice sub forma unor pungi din țesut conjunctiv, pline cu lichid, ce protejează capetele articulare ale oaselor (vezi însă, mai jos, și discuția despre *bursa scrotală*).

Medicii utilizează și un derivat de la *bursă, bursită*, numind maladii ale formațiilor respective, cu o terminologie la fel de bogată, dar nu intrăm în această discuție, privitoare la alt domeniu.

Dincolo de simpla traducere din franceză, trebuie să avem în vedere, pornind de la latină, o terminologie medicală internațională: denumiri cum sunt cele enumerate mai sus, din limba română, au, de exemplu, corespondente și în limba engleză sau italiană.

Cu titlu de adaos de informație, din perspectiva colaborării la acest dicționar, precizăm că prezența sensului în discuție de la *bursă*¹ din DEXI 2007 se explică măcar și prin contribuția, ca redactori, a unor practicanți din domeniul medicinei.

2.2. Dar, trebuie să observăm, prezența, într-un dicționar general, a unui sens specializat ('membrană din țesut conjunctiv...') pentru un neologism cum este *bursă* reprezintă numai un compromis parțial, cu explicații conjuncturale diverse; o viziune măcar parțial enciclopedică (dar coerentă) ar fi presupus, de exemplu, includerea, în articolul respectiv, și a sensului, din terminologia pomiculturii, „partea superioară, îngroșată, a unei ramuri roditoare la măr și la păr, rămasă după căderea fructelor, care poartă urmele acestora și e plină cu substanțe amidonoase, cari îi fac țesuturile fărâmicioase. Sin[onim] Pungă”, singurul sens cu care era înregistrat un termen *bursă* într-o ediție mai veche a *Lexiconului tehnic român*; atragem atenția și asupra sinonimului la care se trimite: *pungă* (LTR 1958: s.v.). În afara lucrărilor din bibliografia DLR, o sintagmă comparabilă (probabil calc după germană) găsim în Diaconovici 1898: „*bursă mucoasă* – în anatomie, nume dat pungilor de diferită mărime, al căror părete subțire e format dintr-o structură fibrinoasă...” (vezi, mai jos, aceeași sintagmă în LM 1873).

Ca simplă proiecție strict tehnică în ceea ce privește „încărcarea” articolului cu sensuri specializate, limita maximă ar putea s-o constituie preluarea integrală a lanțului semantic de la cuvântul *bourse* (eventual *bourse*¹) din lucrări lexicografice francezești de tip tezaur, cum ar fi Larousse, ori TLF, aspect asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează.

2.3. Dacă ar fi să analizăm situația cuvântului *bursă* exclusiv pe terenul limbii române, o problemă de logică simplă care intervine este aceea ce poate fi formulată ca întrebare de bun simț: ce legătură poate fi invocată pentru existența, în DEXI 2007 și în NDU 2008, a unei succesiuni [1] 'stipendiu' → [2] 'pungă (anatomică, plină cu un anumit lichid)'.

Ca de obicei, așa cum anticipam, răspunsul poate fi găsit în informații cuprinse în articolele consacrate termenului *bourse* în diferite dicționare ale limbii franceze care au servit lexicografilor români ca modele pentru redactarea neologismelor împrumutate din limba respectivă. Vom vedea, însă, că, în franceză, *bourse*, moștenit din latină, este un cuvânt ce aparține limbii istorice, lexicului comun, și că diferite sensuri ce se referă la elemente de

civilizație (de tipul 'stipendiu', 'instituție financiară') sunt rezultatul unor extensii, respectiv specializări semantice, într-un lanț din care unele verigi lipsesc în articolele din dicționarele limbii române care prezintă adoptarea împrumutului respectiv din franceză.

3. Ca o primă observație de cadru general, notăm că, și în dicționare ale limbii franceze de diferite profiluri, dar mai ales din diferite epoci, termenul în discuție este tratat fie ca o singură intrare, fie ca două intrări, în acest caz considerându-se că există două cuvinte franțuzești *bourse*.

3.1. Prima viziune este aceea a mai vechilor dicționare tezaur, în care cuvântul este tratat monografic, din perspectiva istoriei limbii, în funcție de sensul etimonului și de evoluția semantică, și în care utilizarea cuvântului din optica a ceea ce numim «limbi» sau «limbaje funcționale» este marcată, pentru diferite sensuri, prin paranteze de circulație care indică diferite aspecte ale variației diastratice, dintre care, pentru discuția de aici, ne interesează cele de tipul „Livresc”, ori marcând domenii ale științelor și activităților social-economice: „Medicină”, „Botanică”, „Finanțe” etc.

3.1.1. Acest tip de dicționar este Larousse 1928, cu o singură intrare *bourse*, în articolul respectiv urmărindu-se o bogată filiație semantică, ce pornește de la faptul că *bourse* înseamnă, inițial, 'pungă (de piele)', evoluția desfășurându-se, mai apoi, pe două direcții principale.

Menționăm că sistematizarea care urmează, una ce ține seama de criteriile de antropologie culturală, ne aparține; în articolul analizat din Larousse 1928, dar și în cel din Larousse 1993, datele pe care le prezentăm sunt plasate, după părerea noastră, relativ aleatoriu.

Cele două direcții anunțate sunt următoarele:

- o primă direcție (dar nu numai de cronologică) reflectă folosirea, prin extensie, a cuvântului pentru a numi 'banii cuprinși într-o pungă', 'bani adunați cu anumite destinații, respectiv cheltuiți pentru un anumit scop'; în principiu, aici se încadrează și sensul 'stipendiu' la care ne-am referit anterior. Tot în această direcție se plasează, în linii mari, sensul/sensurile ce țin de conceptul de 'instituție financiară';

- o a doua direcție poate fi urmărită din dublă perspectivă, una a „naturaliilor” [α], iar alta a culturii materiale [β], așadar a obiectelor/instalațiilor produse de mâna omului.

3.1.2. Ne ocupăm mai întâi de categoria [β], pentru a putea insista, apoi, asupra celei mai importante, cea a „naturaliilor” [α].

Cuvântul *bourse* a fost (și este) utilizat pentru a numi obiecte sau instalații care, în linii generale, au forma unui sac sau a unei pungi, printre care, de exemplu, din pescuit: 'nume generic pentru plase închise'; din vânătoare, 'plasă în formă de buzunar, folosită la vânătoarea de iepuri'; din vestimentație, 'săculeț din stofă în care se strângea, la ceafă, părul bărbaților' etc.

În perspectiva „naturaliilor” se plasează sensuri care indică utilizarea cuvântului, prin analogie, pentru a denumi tot felul de 'umflături' din mediul animal și vegetal; printre acestea, de exemplu, din zoologie, 'săculeț sau buzunar pe care și-l formează omizile diferitelor lepidoptere'; din pomicultură, 'umflătură a crengii pomilor fructiferi din care se ivesc florile și fructele' (vezi mai sus, sensul citat din LTR 1958); din domeniul botanicii, 'peliculă ce învelește o ciupercă proaspăt eclozată' etc.

Dar cea mai importantă zonă terminologică specializată pentru acest grup semantic o reprezintă denominația corpului omenesc; din această categorie cităm, de exemplu, folosirea cuvântului în sintagma *bourse séreuse* 'cavitate virtuală, limitată de o membrană conjunctivă, ce are rolul de a facilita mișcarea organelor cărora le este anexată' (pentru această sintagmă, vezi, mai sus, *bursă seroasă*, în DEXI 2007 și NDU 2008). În această clasă cel mai important loc

îl ocupă folosirea termenului *bourse* pentru ceea ce în Larousse 1928 este considerat drept „nume vulgar pentru *scrotum*”, „bursa testiculară” (în Larousse 1993, sub forma de plural, *bourses*, găsim o definiție de strictă specialitate: „enveloppes des testicules, formant en avant du périnée et au-dessous de la verge un sac allongé veticalement, divisé en deux moitiés par un raphé médian”).

3.1.3. Un loc aparte pentru această discuție, din rațiuni etimologice la care ne vom referi în cele ce urmează, îl ocupă sintagma *bursa scrotală*. Importanța deosebită pe care o acordăm acestui semantism se datorează etimologiei cuvântului. Am amintit mai sus că, în franceză, *bourse* este moștenit din latină, așa cum se prezintă lucrurile și în Larousse 1928, în ciuda faptului că, aici, se trimite la sursa *p e n t r u* latină, anume la grecescul *bursa*; pentru prezentarea analitică, cf. Littré 1889: lat. *byrsa*, din gr. βύρσα .

În ceea ce privește sensurile lat. *byrsa*, acestea sunt, după Wilhelm Meyer-Lübke (REW 1924: nr. 1432), „piele”, „geantă de piele”, „pungă”; reținem însă observația că diferiți descendenți romanici, fr. *bourse*, it. *borsa*, span., port. *bolsa*, au, adesea, semnificația ‘Hodensack’ (= scrot, învelișul cutanat al testiculelor) ceea ce ne permite supoziția că, poate din latină încă, *byrsa* însemna și „Hodensack”, astfel că nu este neașteptată preluarea denumirii respective, în terminologia medicală, prioritar pentru ‘scrot’ și apoi pentru alte formații anatomice, cele interne, care se prezintă ca pungi sau învelișuri localizate în zona articulațiilor oaselor.

Ca obiect de pură curiozitate (în momentul de față al discutării temei), remarcăm o surprinzătoare corespondență în plan referențial între franceză și română în ceea ce privește denomiția plantei „capsella *bursa pastoris*”: în franceză *bourse-à-pasteur*, *bourse-à-berger*; în limba română *traista-ciobanului* și *punga-popii* (cf. DLR 1984: s.v.).

3.2. Cealaltă viziune în lexicografia franceză este aceea în care este luat în considerație principiul funcționării cuvântului la diferite niveluri culturale (mai ales când există dubii cu privire la etimologie, considerată necunoscută ori nesigură), care conduce la despărțirea informației cu privire la un anumit termen în două intrări deosebite. Vom trece în revistă câteva astfel de opțiuni lexicografice.

3.2.1. Un dicționar-reper pentru această tratare, important însă mai ales pentru ilustrarea exemplară a limbii funcționale a finanțelor, cât și pentru ținuta lingvistică în ceea ce privește problema etimologiei, este Robert 1953.

Din punct de vedere tehnic, precizăm că, în continuare, în loc de „1. BOURSE”, respectiv „2. BOURSE” din Robert 1953, dar și din dicționarul recenzat în continuare, Larousse 1993, pentru comoditatea lecturii, recurgem la grafica folosită până acum, cu numerotarea intrărilor prin cifre-exponent.

Așadar, în dicționarul citat, pentru *bourse*¹ găsim o schemă simplă, ingenioasă: primul sens este cel care derivă de la etimonul latinesc, ‘săculeț destinat să cuprindă monede, pungă’, urmat de expresii figurate având la bază suportul lexical respectiv, dar și de particularizări esențiale: prin metonimie, ‘banii propriu-zisi’ și, apoi, ‘stipendiu’, constituind o descriere a utilizării cuvântului din perspectiva evoluției limbii istorice. Pe terenul limbilor funcționale intrăm prin cel de al doilea sens, care cumulează specializări ale cuvântului, prin analogie (din punctul de vedere al formei, dar și al utilizării); este vorba de reflectarea unor domenii ale cunoștințelor și activităților omului, dintre care unele cu un grad de accesibilitate mai mare, cel al terminologiilor populare, altele cu posibilități mai reduse din perspectiva contractului de comunicare; în prima situație se află sensurile speciale ale termenului devenit tehnic în vânătoare, sau pescuit, în cea de a doua plasându-se uzurile din

terminologiei științifice propriu-zise (anatomie, botanică), dar și din domeniul cultului religios (*bourse* „double carton dans lequel on met les corporaux qui servent à la messe”).

Cuvântul *bourse*² beneficiază de un articol propriu unui dicționar cu profil tehnic, de strictă specialitate; cele nu mai puțin de patru sensuri referitoare la lumea comerțului, finanțelor, cuprinzând numeroase sintagme-formule tehnice, sunt ilustrate cu citate reprezentând texte sau discursuri extrase din tratate de economie politică, finanțe, legi și decrete etc. Nu insistăm asupra definirii sensurilor din acest articol, dintr-o viziune strict specializată; ne rezervăm o expunere asupra ansamblului respectiv prin contextualizarea din dicționarul a cărui prezentare urmează. În rezumat, articolul *bourse*² face proba elocventă a proiectării cuvântului într-o desăvârșită limbă funcțională.

3.2.2. În linii generale, firește, la fel este tratat lexemul *bourse* și în Larousse 1993, în care, sub *bourse*² sunt selectate sensuri strict specializate ale acestui cuvânt, aparținând limbii funcționale la care ne-am referit anterior, a căror formulare o rezumăm, în traducere: [a] loc, edificiu public unde se reunesc persoane din lumea finanțelor; [b] piața pe care se efectuează tranzacții asupra valorilor mobiliare sau a mărfurilor; [c] ansamblul celor care frecventează bursa; în sfârșit, sub [d] sunt enumerate sintagme numind specii de burse (*bourse d'affrètement*, *bourse d'échange*, *bourse du travail*) și expresii formate de la acest cuvânt caracteristice mediului respectiv (*coup de bourse*, *jouer à la bourse*). Un extins paragraf enciclopedic încheie articolul analizat aici.

Nu ne mai oprim asupra conținutului articolului *bourse*¹ din Larousse 1993, care nu diferă prea mult, în ceea ce privește informația, de schema generală, nediferențiată, din Larousse 1928.

3.2.3. Pe de altă parte, TLF prezintă aceeași schemă generală pentru BOURSE², din finanțe, iar, în ceea ce privește BOURSE¹, fără să difere esențial de datele din Larousse 1928 și Larousse 1993, propune o schemă originală, pe trei secțiuni: I. Sensul (învechit) ‘pungă de piele’, urmat de locuțiunile ce pornesc de la cuvântul respectiv, iar, apoi, „prin metonimie” ‘sumă de bani disponibilă’ și ceea ce am numit mai sus ‘stipendiu’; II. Sensuri care reflectă folosirea termenului pentru orice obiect care seamănă cu o pungă, și, în sfârșit, III. Sensul general ‘membrană în formă de pungă’ din anatomie și botanică.

În ceea ce privește o dinamică a lexicului specializat în spațiile diferitelor limbi funcționale, elocventă este situația pe care ne-o înfățișează articolul *bourse*² din TLF: statutul cuvântului poate fi urmărit în funcție de o relativ foarte bună cunoaștere atât ca [a] nume propriu-zis de instituție (dovadă pătrunderea în texte din limba funcțională a beletristicii - vezi trimiteri, pentru diferite nuanțe de sens ori pentru expresii, la numeroși scriitori, printre care Flaubert, Roger Martin du Gard, Zola, Proust, Druon), dar și [b] ca valoare simbolică, pentru extensii de sens, în plan figurat, de regulă tot în opere literare; cf. „*bourse pour les idées*” (Balzac), „*bourse du plaisir*”, „*bourse des valeurs littéraires*” (Rolland), „*bourse des chansons*” etc.

3.3. Cu titlul de informație cu caracter general, semnalăm faptul că, în ceea ce privește numărul intrărilor în dicționare, același tratament i-a fost aplicat și descendentului din italiană al lat. *bursa*: câte un singur articol *borsa*, așadar comun, pentru sensurile ‘pungă’ (și cele apropiate) și, respectiv, ‘instituție financiară’ în Zingarelli 1929 sau Mestica 1942, însă două articole, corespunzând celor două semnificații, în Devoto – Oli 1971; toate aceste surse cuprind informații asemănătoare cu cele prezentate mai sus pentru spațiul galoromanic (și catolic) privind utilizarea cuvântului (cuvintelor) *borsa*.

Anticipând asupra discuției privind etimologia, notăm că pentru *borsa*², Devoto – Oli oferă următoarea informație: „Dal nome della famiglia Della Borsa, che nel XVI sec. a Bruges (Belgio) adibi il proprio palazzo a sede degli scambi”.

4. Problema etimologiei cuvântului în limba franceză

4.0. Întrucât am consemnat deja etimologia dată în Larousse 1928, din perspectiva limbii franceze istorice (și chiar a latinei, de vreme ce se trimite la grecescul *bursa!*), acum ne interesează problema etimologiei cuvântului (cuvintelor) *bourse* din perspectiva limbilor funcționale pe care, mai mult sau mai puțin explicit, le au în vedere sursele mai noi pe care le-am analizat până acum.

4.1. În lexicografia franceză nu există puncte de vedere diferite privind etimologia intrării *bourse*¹, cuvânt moștenit din latină: nicio diferență față de Littré 1889: latinescul popular *byrsa* (*bursa*), ‘piele’ care, la rândul-i, reprezintă un împrumut din grecescul βύρσα, având același sens.

4.2. Lucrurile se complică în ceea ce privește etimologia cuvântului *bursă*², antrenând în discuție însăși rațiunea celei de a doua intrări *bourse* în toate dicționarele trecute în revistă.

Ca punct de plecare lingvistic în problema etimologiei, trebuie să cităm exemplaritatea tratării acestui aspect, important pentru economia redactării unui dicționar, în Robert 1953: după ce, în paragraful din articol rezervat preocupării respective se declară că etimologia cuvântului, atestat în franceză din secolul al XVI-lea, este nesigură („Etymol. incert.”), în corpul articolului este citat punctul de vedere al unui mare specialist, Ferdinand Brunot, care, într-un volum din *Histoire de la langue française. Des origines à 1900*, prezenta următoarele fapte: „*Bourse* apparaît en flamand, sans qu’on sache au juste s’il vient de *bursa* ou du nom d’une famille brugeoise dont la maison servait de rendez-vous aux marchands. Dès lors le mot est courant et remplace le vocable traditionnel de *loge*...”. Reținem îndoiala cu privire la sursa latinească a cuvântului din *flamandă*, dar și legătura cu numele unei familii din orașul Brugge, din Belgia, aspecte asupra cărora ne vom opri mai jos (cf. și 3.2.4). Oricum, chiar nesiguranța etimologică constituie o rațiune suficientă, o rigoare profesională/lexicografică pentru instituirea unei intrări noi în lista de cuvinte dintr-un dicționar, ca să nu mai vorbim de principiul etimologiei directe în cazul cuvintelor pentru care se poate invoca așa-numita „etimologie multiplă”.

Aceeași rațiune pentru prezența unei intrări aparte, *bourse*², în Larousse 1993: incertitudinea etimologică aparentă (dar poate și de fond), indicată în capul articolului respectiv: acest cuvânt *bourse* s-ar explica fie ca o extensie de la *bourse*¹, moștenit din latină (și atunci, de fapt, conform principiului etimologic, nici nu trebuia separat un alt cuvânt, întrucât filiația respectivă putea fi evidențiată în cadrul schemei tehnice a lui *bourse*¹), fie de la numele propriu *Van der Burse*, banquier de la Bruges („p. -é. de *bourse* 1 ou de *Van der Bourse*, banquier à Bruges”).

Un punct de vedere asemănător în TLF, pentru care BOURSE² ar putea să se explice fie ca o extensie de sens de la BOURSE¹ (cu observația din paranteza precedentă!), fie de la numele personajului deja evocat într-o scurtă narațiune, pornind de la locul unde se găsea, în orașul Bruges, casa, ornată cu trei pungi, a familiei *van Der Burse*, loc de întâlnire al comercianților din acel oraș (informație pentru care se trimite la Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*), dar se conchide că stadiul actual al documentării nu permite o soluție definitivă („L’état actuel de la docum. ne permet pas de trancher”).

4.3. Cu titlul de ipoteză, sugerată de o destul de bogată documentație secundară (asupra căreia nu considerăm necesar să ne oprim), observăm că interesează care este semnificația numelui negustorului flamand și, apoi, care sunt raporturile dintre numele respectiv și substantivul latinesc *bursa*. Deși „bursele de valori” sunt cunoscute, atât în Italia, cât și în Flandra (Belgia), din secolul al XIII-lea, legenda leagă numele instituției respective de faptul că, se pare în secolul al XVI-lea, în orașul *Brugge*, din Belgia (preluăm grafia din *flamandă*),

pe frontispiciul casei unui negustor, care își invita confrății la el pentru a încheia afaceri, erau gravate trei pungi de bani.

Iată prezentarea acestui aspect la Scriban 1939: s.v. (respectăm grafia autorului): „Primu oraș care a avut o bursă a fost Bruges (Belgia), unde un negustor invita lumea la casa lui ca să încheie afaceri. Ca semn de recunoaștere a casei, pusesese la intrare o pungă (lat. *bursa*) sculptată pe o peatră”.

Și, atunci, se pune problema dacă numele stăpânului casei respective, transcris în diferite texte *Van de Borse*, *Van der Borse* sau *Van der Beursee*, s-ar fi extins asupra casei sale și, de aici, asupra instituției de care ne ocupăm, sau, dimpotrivă, dacă nu este vorba de un *supranume* al acestuia, în sensul că însuși negustorul va fi primit ca nume de familie numele casei (porecla acesteia), conform sistemului mai general de a identifica o persoană pornind de la un nume de loc (cel puțin așa erau inițial supranumiți nobilii: prepoziția *von*, din germană, cu semnificația „din”, devenită înseamnă nobiliar, preceda numele unui domeniu feudal, și aceeași este semnificația prepozițiilor *de la*, din nume nobiliare franceze). Așadar, dacă *Van der Borse* (sau *Van der Beursee*) ar fi un *supranume*, atunci, ca bază pentru botezul instituției financiare și pentru tot ceea ce ține de aceasta, trebuie să pornim tot de la cuvântul latinesc *bursa*, ceea ce face posibilă acceptarea unui singur cuvânt *bourse* în dicționarele limbii franceze (și, apoi, a unui singur cuvânt *bursă* în dicționarele limbii române).

4.4. Cel puțin din perspectiva limbii germane, lucrurile sunt relativ simple; tradițional, în germană, *Börse* are doar sensurile ‘pungă pentru bani’ și ‘instituție financiară’, ambele fiind raportabile, în fond, la un etimon latin; după Jakob și Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, vol. II (1860), cuvântul, cu sensurile menționate, are la bază latinescul popular *bursa*, dar, ca filieră a împrumutului, sunt avute în vedere limbile franceză și italiană: „BÖRSE, f. mlat. *bursa*, it. *borsa*, franz. *bourse* 1) marsupium, geldbeutel; 2) forum mercatorum” (Grimm, *D. Wb.*) În dicționare mai noi se indică, însă, logic, o sursă pe măsura istoriei lucrurilor: termenul ca atare a fost împrumutat chiar din neerlandeză (limbă ce se vorbește și în Flandra), care l-a preluat din latină! (cf. Duden 1969: s.v.).

Din motive de cursivitate a tratării, trecem peste considerarea, de către Friedrich Kluge, în *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, a perspectivei indo-europene de analiză a unor cuvinte din idiomuri germanice, printre care și olandezul *beurs*, dar, pe același plan, înrudite cu fr. *bourse* și cu it. *borsa*, raportate (fără invocarea latinei) la gr. βύρα (cf. <http://www.archive.org/bookreader/print.php?id=etymologischesw0...>).

5. Sensurile și etimologia cuvântului *bursă* în limba română

Am lăsat pentru această secțiune dezlegarea unei părți din misterul neobișnuitei și (aparent) iraționalei filiații [1] ‘stipendiu’ → [2] ‘pungă anatomică (plină cu un anumit lichid)’ din DEXI 2007 și din NDU 2008, pe care o explică, oarecum, nu numai alinierea lexicografilor români la sursele tradiționale în ceea ce privește împrumutul neologic, ci și prezența, în limba funcțională a medicilor de la noi, a cuvântului *bursă* cu sensul mai sus marcat prin [2].

5.1. O schemă convenabilă pentru filiația pe care vrem s-o propunem ofereau, încă în 1873, A.T. Laurian și I.C. Massim, în primul dicționar academic al limbii române, întrucât, pentru acești savanți, neologismul (românesc) *bursă* avea și sensul primar de ‘pungă’. Din considerație pentru valențele dialogului exegetic peste timp, rezumăm schema articolului respectiv din LM 1873, subliniind faptul, demn de interes, că autorii aplicau deja principiul etimologiei multiple.

Iată (în transcriere literarizată) articolul *bursă* din LM (semnalăm că, odată acceptat ca sinonim al lui *pungă*, termenul respectiv este utilizat în cuprinsul definițiilor):

„*BURSĂ s.f. (*byrsa* = βύρα = piele, curea, ital. *borsa*, franc. *bourse*) 1. săcuț de piele și apoi de orice materie în care se pun bani, pungă; 2. de aci, prin metaforă; a) conținutul unei burse, bani câți încap într-o bursă; b) sumă

de bani ce membrii unei societăți pun în comun pentru spezele societății; **c**) sumă de bani determinată, cât ajunge pentru acoperirea spezelor cuiva, și în special sumă de bani ce guvernul sau și altcineva dă unui copil sau june ca ajutor, cu care acesta să-și facă studiile, stipendiu; **d**) în științe se aplică la diverse lucruri ce au o certă analogie cu bursa în înțelesul de sub 1: folicul, capsulă etc.; *bursă mucoasă* = săcuț membranos așezat pe lângă articulațiuni, mai vartos pe lângă cele mari, plin de un fluid uleios care face lunecoase suprafețele pe care se mișcă tendoanele; *bursele testiculelor* = boașele; **e**) în comerț: **α**) uniune a negustorilor mari dintr-o cetate însemnată prin comerțul său; **β**) locul unde se strâng membrii acestei uniuni pentru daraverile lor”.

Pentru o modificare (de fapt) metonimică identică, de reprezentare a unui conținut prin conținător, ca și în cazul *bourse* ‘somme d'argent disponible, ressources en argent’, semnalăm și situația substantivului românesc *pungă*, numind, până în secolul al XIX-lea, „săculețul” ce cuprindea exact 500 de galbeni, de taleri sau de lei vechi; Șăineanu 1900: CVII explică acest sens drept calc după turcă, eventual după neogreacă: „*pungă*, sumă fixă de 500 lei vechi, reproduce pe turc. *kisê* «bourse et somme de 500 piastre» (ngr. πονγγι, id.)”; cf. și DLR 1984: s.v. *pungă*, de unde preluăm două citate concludente pentru discuția de față: „O sumă mare dă bani, piste patru sute dă pungă” și „dobândă... șapte taleri și jumătate la pungă”.

5.2. Trebuie să atragem atenția asupra organizării informației în LM, una rațională, dincolo de orice critică, atât dintr-o perspectivă istorică asupra limbii, cât și din punctul de vedere al indicațiilor precise în ceea ce privește diverse limbi funcționale („în științe”, „în comerț”), cu simpla obiecție, capitală, că, în afara unor citate doveditoare, descrierea nu pare a fi una a situației reale a circulației cuvântului respectiv în limba română, ci doar o proiecție, însă corect intuită, a ceea ce avea să însemne, a modului cum avea să evolueze neologismul *bursă* în limba română.

Cel mai important aspect l-ar reprezenta faptul că, pe lângă realități din limba literară a epocii, ultima jumătate a secolului al XIX-lea, dacă unele poziții din schema articolului din LM par a fi ori chiar sunt simple previziuni, cel puțin într-un caz, dar esențial pentru o corectă prezentare a filiației sensurilor, autorii sunt justificați, deși informația se poate să le fi lipsit: ne referim la utilizarea cuvântului *bursă* cu sensul de ‘pungă’, conform unor izvoare literare din anii 1832 și 1862.

Ținând seama de acest fapt, dacă este adevărat că, adesea, după cum a constatat Mircea Seche, căruia îi datorăm o atentă analiză, critică, dar și recuperatoare a operei respective, autorii primului dicționar academic al limbii române, în redactarea unor articole, au... completat lanțul semantic al unor împrumuturi recente, în sensul că au „umplut” goluri semantice „pentru obținerea unui lanț perfect” (Seche 1966: 167), în cazul termenului *bursă* ceea ce ar fi putut fi apreciat, până la un moment dat, doar ca o intuiție se dovedește o realitate.

5.3. Informația la care ne-am referit anterior, dar nu numai aceasta, cu privire la istoria neologismului *bursă* în limba română, ne este furnizată de un valoros studiu monografic apărut recent, semnat de N.A. Ursu și Despina Ursu, consacrat împrumutului neologic din limba română dintre 1760 și 1860, care se bazează pe fișarea unui număr de-a dreptul impresionant de surse din epocă: tipărituri, reprezentând cărți (traduceri și texte originale), ziare și reviste, foi volante, manuscrise etc.

Dat fiind scopul nostru, mărturisit inițial, acela de a contribui și la conturarea schemei articolului *bursă* în volumul consacrat literei B din seria nouă a *Dicționarului limbii române* al Academiei, reproducem, pentru comentarii, articolul consacrat neologismului *bursă* din Ursu – Ursu 2006: 139 (precizând faptul că, în cele ce urmează, vor fi lămurite siglele utilizate de cei autori):

„BURSĂ s. 1. (Fin., Comerc.) **borsă** GIC,127; **burză** (locul unde să adun neguțitorii) AR 1829,18; **burză** (bancă) AR 1835,89; **burză** AR 1834,255; AR 1837,131,241,247; IL 1840,16; TR 1854, 3; **bursă**, **borsă** GC VII,221v; **bursă** CR 1830,147; AR 1831,182; RB,nr.31,2; AR 1839,202; CCB,18,19,110,120; CDCE,17; pe la 1840 cuvântul era frecvent; **bursă** (scaunul bancului) AR 1830,

343; **bursă** (*zărăfii*) GPE,1; **bursă, bersă** StDR,39; **berză** SR,51; **bersă** FMIL 1840,31; RIP I,65,167.
2. („pungă, sac mic pentru bani”) **bursă** (*pungă*) SIC,57; **bursă** GC VII,221v; PD,140 (Cf. fr. *bourse*, germ. *Börse*)”.

Așadar, pe baza unei documentații extreme de bogate și de riguroase, folosind texte accesibile, în principiu, și redactorilor DA 1913 și autorilor dicționarelor ce au urmat, a fost descoperit, în texte românești, sensul originar ‘pungă’, pe care îl are fr. *bourse* (vezi mai sus, sensul 2); este vorba de atestarea din manualul lui Gh. Săulescu, *Întâiele cunoștințe de litere și idei pentru tinerimea școalelor începătoare*, Iași, 1832 (sigla SIC), și de cele din două dicționare la care se trimite, *Condica limbii rumânești*, a lui Iordache Golescu (GC, manuscris, cca 1832), și acela al lui E. Protopopescu și V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, cuprinzând și termeni științifici și literari*, București, 1862 (PD); atenție: în acest dicționar, la p. 140, apare „*bursă*, s.f. pungă, sac mic”, dar urmează, fără a se indica vreo legătură între cele două substantive, termenul „*bursier* s.m. scolar, care se ține cu cheltuiala statului într-o școală; stipendist” (p. 141; lipsește *bursă* ‘stipendiu’).

Prin urmare, orice articol consacrat neologismului *bursă* din dicționarele limbii române poate și trebuie să înceapă cu sensul ‘pungă’, ceea ce va permite o structură logică privind încadrarea sensurilor de tip ‘umflătură (anatomică)’.

6. Excurs. O constatare generală de istoria limbii interesantă este aceea că, până la 1860, *bursă* nu a fost folosit cu sensul ‘stipendiu’, pe când sensul ‘instituție financiară’ a cunoscut o utilizare apreciabilă, începând cu Dinicu Golescu, din anul 1826 (*Însemnare a călătoriei mele*).

6.1. Mai mult, ca urmare a t r a d u c e r i i a diferite texte, cuvântul ilustrează mai multe limbi funcționale, după cum urmează:

– texte aparținând stilului științifico-tehnic propriu-zis: *bursă*, în *Condica de comerț cu anexele ei*, București, 1840 (sigla CCB); *bersă*, în manualul publicat de Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de geografie*, trei volume, Blaj, 1842 (RIP); *berză*, într-o traducere din limba germană, *Statutele și reglementu al național-bancului austriacesc*, a lui Dimitrie Marin, publicată la Brașov, în 1836 (SR). Tot aici încadrăm apariția cuvântului în dicționare: *bursă* și *bersă*, la Teodor Stamati, în *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles...*, Iași, 1851 (StDR); cf și *bursă* și *borsă*, în vol. VII din *Condica limbii rumânești* (cca 1832) a lui Iordache Golescu (GC), dar și în „Icoana lunei, foaie pentru îndeletnicirea moldoromânilor”, Iași, 1840 (IL: *burză*), o publicație ce avea ca preocupare popularizarea noutăților din știință și din tehnică (trimiteri la aceste periodice urmează);

– texte aparținând stilului beletristic, domeniu pentru care trebuie să luăm în considerație preluarea termenului cu semnificația respectivă din franceză, în două traduceri din această limbă aparținându-i lui Ion Heliade Rădulescu: *Regulile sau gramatica poeziei*, traduceri din Boileau, Marmontel și alții făcute de I. Eliad, București, 1831 (GPE), și Cervantes, *Don Chishot de la Mancha*, traducere din limba franceză după Florian, de I[on Eliade] R[ădulescu], București, 1840 (CDCE); de remarcat că în ambele texte apare varianta *bursă*, cea care s-a impus ca formă literară.

– texte sau discursuri aparținând limbajului publicistic și, indirect, limbajului juridico-administrativ (de vreme ce publicațiile în care este folosit cuvântul reproduc și comentează anunțuri ale administrației); această zonă a comunicării publice este ilustrată de periodice ce se adresau unui public mai larg, cultivat: „Albina românească, gazetă politico-literară”, Iași, cu atestări între 1829 – 1840 (sigla AR), „Curierul românesc, gazetă politică, administrativă, culturală și literară”, București, 1830 (CR), „România, ziar”, București, 1838 (RB), „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov 1840 (FMIL), „Telegraful român, gazetă de informație socială și culturală”, Sibiu, 1854 (TR);

6.2. Statutul de împrumut recent al cuvântului, aparținând anumitor limbi funcționale, (poate) inaccesibile cititorilor, îi determină pe redactori (eventual pe autorii textelor, originale sau traduceri) la o reacție corectă din perspectiva „contractului de lectură”, care se concretizează în demersul de a oferi *g l o s e*, reprezentând:

a) descrierea referentului: „locul unde să adun neguțitorii” („Albina românească”, 1829);

b) sinonime (parțiale): „bancă” (ibidem, 1835), respectiv „scaunul bancului” („Albina românească”, 1830; în ceea ce privește folosirea termenului *scaun*, vezi semnificația acestuia de ‘reședință; sediu al unei autorități, al unei instituții’, iar pentru forma de singular masculin a celui de al doilea substantiv pe baza unei traduceri din germană, cf., de exemplu, forma de genul neutru *Bankhaus*; vezi, de asemenea, în legătură cu aceeași problemă, forma substantivului în titlul unei traduceri din germană a lui Dimitrie Marin, *Statutele și reglementu al național-bancului austriacesc*, apărută la Brașov, în 1836;

c) o echivalare: „zărăfie”, în traducerea lui Heliade Rădulescu din mai mulți scriitori francezi intitulată *Regulile sau gramatica poeziei* (text deja menționat).

6.3. În sfârșit, câteva observații privitoare la etimologia multiplă a împrumutului.

6.3.1. Sursa germană pentru *bursă* ‘instituție financiară’ este marcată de variantele cu *-z-*, eventual cu *-e-* ale cuvântului; vezi și sugestii formale datorită izvoarelor traducerilor sau spațiului cultural; pentru *z* (*burză*: „Telegraful român”, Sibiu, 1854); pentru *e* și *z* (*berză*: *Statutele și reglementu al național-bancului austriacesc*, care este o traducere din limba germană (amintită mai sus); pentru *e* (*bersă*: „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, 1840; Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de geografie*, Blaj, 1842; trei volume).

6.3.2. Pe lângă fr. *bourse* și germ. *Börse*, la care trimit Ursu – Ursu 2006, ca etimon trebuie invocat și it. *borsa*; un reflex direct *borsa* în limba română poate fi admis însă doar pe baza prezenței acestei forme în *Condica limbii rumânești*, a lui Iordache Golescu (în textul de mai sus, sigla GC). Forma identică, pentru care trimiterea este la Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...* (sub sigla GIC; autorii monografiei au folosit ediția princeps, tipărită la Buda, în 1826), reprezintă, de fapt, preluarea directă a unui aparent nume propriu italian (*Borsa*), de către autorul memoriilor; termenul apare, alături de *Locanta*, ca nume ale unor așezăminte din orașul Trieste; cităm fraza respectivă, interesantă și pentru explicațiile date de autor: „Neguțătorii au doao mari zidiri de case ce le numesc Locanta și Borsa, unde de doao ori pe zi, înaintea prânzului și după prânz, să strâng nu numai toți neguțătorii, ci și câți au treabă cu dumnealor, căci ori care, ori cu cine, ori ce treabă are, acia să întâlnesc... Iar la zidirea ce o numesc Locanta, care are și o podoabă de palat împărătesc, fac deosebite adunări, în chip de baluri sau clupuri...” (Golescu 1910: 78).

6.3.3. Oricum, în dicționarele limbii române, în afară de sursa franceză a împrumutului, mai importantă pentru preluarea semnificațiilor decât pentru forma cuvântului, pentru etimologia multiplă a neologismului trebuie invocat și latinescul (savant) *bursa*, după cum, pentru variantele din texte aparținând secolului al XIX-lea, trimiterea la germană și italiană se impune de asemenea.

7. În loc de concluzii

7.1. Date fiind informațiile prezentate în analiza de față, ne luăm libertatea de a aduce în discuție ipoteza de lucru că în dicționarele limbii române ar putea fi înregistrat un singur cuvânt *bursă*, în primul rând pentru că acest termen nu are la noi, cum se prezintă lucrurile în franceză de exemplu, o istorie *p r o p r i e*, conturată, ca evoluție semantică, în cadrul unor limbaje funcționale (traducerile în care apare, la început, reflectând istoria cuvântului în franceză și în germană; cf. 6.1). De acest aspect trebuie să ținem seama cu atât mai mult cu cât, în dicționarele limbii franceze chiar, despărțirea în două intrări a materialului, de la un

moment dat, se explică, tehnic, mai mult sau mai puțin justificat, din rațiuni (sau dubii) etimologice, dar că, pentru cele două intrări *bourse* din dicționarele contemporane ale limbii franceze, poate fi admisă o etimologie în fond comună: lat. *bursa* moștenit, și, apoi, pătrunderea aceluiași cuvânt din flamandă (cf. 4.2), pornind de la supranumele personajului posibil întemeietor al bursei din Brugge (etimologie admisă și pentru germ. *Börse*; cf. 4.4).

Prin comparație, informațiile din dicționarele românești reflectă, de fapt, pătrunderea în limba română, în etape diferite, preponderent din franceză, a unui cuvânt polisemantic (în toate dicționarele noastre, de regulă, pentru etimologia cuvintelor *bursă*¹ și *bursă*² se trimte la fr. *bourse*).

7.2. În schema lexicografică a unui singur cuvânt *bursă* în limba română indicarea raporturilor dintre sensurile principale nu depășește dificultățile, strict tehnice, impuse de logica lucrurilor, atunci când avem în vedere situații limită, cum ar fi redactarea unui vechi cuvânt polisemantic românesc moștenit din latină, dar care a căpătat sensuri noi și datorită unor calcuri. Ne putem referi, de exemplu, la schema cuvântului *cap* din DA 1940, a cărui structură cuprinde nu mai puțin de șapte grupări *p a r a l e l e* de sensuri, numerotate de la I la VII, ultima marcată în dicționar prin paranteza „(Neologic)” și în care au fost inserate două sensuri marcate cu cifre arabe: 1, din geografie, substantivul fiind, de regulă, urmat de un nume propriu: „colț al uscatului care intră în mare; promontoriu” (vezi, de exemplu, *Capul Bunei Speranțe*), și 2, din alchimie, în sintagma *cap-mort*, traducerea lat. *caput mortuum* ‘rămășițele din alambic’, cu trimitere la Cantemir („Agiunsem la cuvântul himicilor, adecă la capul mort”). Mai mult, în paragraful etimologic al acestui articol, date fiind diferite sensuri secundare subsumate unora dintre cele notate cu I – V, prezente în construcții reprezentând calcuri din limba franceză, autorii DA 1940 consideră neologismul *șef* drept un *d u b l e t* al lui *cap*! Într-adevăr, ca efect al faptului că atât rom. *cap*, cât și fr. *chef* sunt descendenți ai lat. *caput* (pentru franceză, cf. invocarea unui intermediar din latina populară **capum*, -i; TLF), cele mai multe sensuri ale ambelor cuvinte se găsesc în latină, astfel că, în traduceri și în texte aparținând limbajului juridico-administrativ din limba franceză începând cu secolul al XVIII-lea, fr. *chef* a fost echivalat prin *cap*.

Din această perspectivă strict tehnică, dar acceptând și evidența că noi am împrumutat un cuvânt *bursă* a cărui semantică se regăsește preponderent în franceză, limbă pentru care rațiunea etimologică a existenței a două intrări lexicografice nu este fundamentată, sensurile cuprinse astăzi în schemele cuvintelor *bursă*¹ și *bursă*² din dicționarele limbii române pot fi organizate, în serii paralele, într-un singur articol *bursă*, după sugestia pe care o găsim deja în LM 1873 (cf. 5.1).

7.3. În sfârșit, pentru a sesiza ceea ce face diferența între sensuri de bază ale unuia și aceluiași cuvânt și cuvinte deosebite, printr-o proiecție înrudită cu reducerea la absurd, ne referim la posibilitatea de a include într-un articol... atotcuprinzător (!) *bursă* și informațiile cu privire la noțiunea de *birjă*, adăugând, în primul rând, pentru etimologia cuvântului *bursă* din limba română și rusescul *биржа*, trimitere căreia, în secțiunea privitoare la sensul ‘instituție financiară’, i-ar corespunde consemnarea folosirii variantei *birjă* în câteva sintagme, înregistrate în câteva dicționare, dar care evocă doar indirect instituția financiară respectivă. Este vorba de *droșcă de birjă*, la Anton Pann (*Povestea vorbii*, 1852, după DA 1913), *trăsură de birjă*, considerată de Scriban 1939 ca utilizată în Moldova, *sanie de birjă*, la Alecsandri (după Ciorănescu 2001), numind ‘trăsura de piață’ (primele două), respectiv, pentru timpul iernii, sania având aceeași întrebuintare, iar legătura cu *bursa* este dată de faptul că stația unde așteptau vehiculele respective se afla în piața instituției ce poartă numele în discuție. Pornim de la informații furnizate în DA 1913.

În acest dicționar, ca prim sens (arhaic) al cuvântului *birjă* este înregistrat acela de „piața unde așteaptă trăsurile”, sens ilustrat cu un citat din Pann („Droșca de birjă vine”; vezi și mai sus), precedat de trimiteri la G.A. Polizu (*Vocabular româno-german*, Brașov, 1857) și la Ion Costinescu (*Vocabular româno-frances*, București, 1870). Am putea observa, însă, faptul că interpretarea drept „piață” a explicației dată celui de al doilea sens al cuvântului de către Costinescu este numai aproximativă; iată textul din acest dicționar: „trăsură de preumblat, de călătorit cu plată; *localul unde, într-o capitală, stau birjele*” – așadar trimiterea este la un anumit loc, iar acela era, la început, piața Bursei, după cum aflăm chiar din paragraful etimologic din DA 1913 al cuvântului *birjă*: „Din rus. (*izvozcîčija*) birža = piață unde stau trăsurile (propriu b u r s ă, piața bursei...)”. În continuare, se face analogia cu termenul *fiacre*, din limba franceză, însemnând ‘trăsură de piață; cupeu’, „după biserica *Saint-Fiacre* din Paris, înaintea căreia stăteau trăsurile de piață” (explicații preluate integral, apoi, de Scriban 1939; cf. însă și CADE 1926-1931, s.v., unde se consemnează faptul că rusescul *birža* ‘bursă’ a fost preluat în română cu sensul ‘trăsură de piață’ „după piața Bursei, unde staționau birjile”.

Etimonul rusesc al cuvântului fusese anterior indicat în Raoul de Pontbriant, *Dicționarul româno-francesu*, de..., București, Göttingen, Paris și Leipzig, 1862: „birja (биржа, rus.) fiacre, voiture de place”, iar pentru sensul cuvântului respectiv din limba rusă trimitem la Bolocan et alii 1985, s.v., dicționar în care, pentru *биржа*, sunt înregistrate următoarele sensuri: 1. ‘bursă’ (instituția financiară) și 2. (învechit) ‘stație de trăsuri’. În sfârșit, pentru a încheia justificarea legăturii indirecte între cuvintele românești *bursă* și *birjă* ‘instituție financiară’, amintim că rusescul *биржа* este un împrumut din germanul *Börse* (Vasmer 1964: s.v.; lingvistul german nu exclude, totuși, sursa „olandeză” – *beurs*, amintind ipoteza legăturii acestui cuvânt cu numele familiei de negustori *Van der Burse*, dar consideră puțin probabilă explicarea cuvântului rusesc prin polonezul *birża*).

Vechea legătură semantică între *bursă* și *birjă* este reactualizată recent, lexicografic, pe baza vorbirii locuitorilor din Republica Moldova; în DEI 1999: s.v. *birjă*, după sensul „trăsură de piață”, este înregistrat un al doilea sens, „piață”, în legătură cu care trebuia precizat că se referă la piața-concept economic, ca ‘spațiu de cunoaștere a cererii și a ofertei într-un domeniu’ de vreme ce este urmat de sintagma *birja muncii*, definită drept „instituție de stat specializată în evidența și în angajarea forțelor de muncă disponibilizate în urma reducerilor, a concedierilor etc.”. Or, această sintagmă este un semicalc după rusescul *биржа труда* (iață o descriere a preocupărilor acestei organizații, de pe internet, de pe site-ul *Биржа Труда и Халтуры*: „Описание: Работа, поиск работы, вакансии, резюме, подработка на сайте Биржа Труда и Халтуры”).

Introducerea în DEI 1999 a acestei sintagme, cu sensul citat, se explică prin participarea unor lingviști din Republica Moldova la redactarea dicționarului în discuție și, de altfel, cei care o întrebuițează sunt cetățeni ai țării respective; cităm câteva texte de pe internet: „Spuneți-mi vă rog dacă te înregistrezi la birja muncii câți bani primești pe lună dacă nu ai de lucru?”; „nici cei de la birja muncii nu au idee ce reprezintă acestea?”; sau: „și găsești acolo [în Londra] la sigur [de lucru], ... era un fel de ‘birja muncii’, nu departe de Bromley-by-bow tube station”. O altă formulare: „Birja forței de muncă” (vezi și site-urile birja.muncii.md; causeni.md/birja_muncii).

Încercând o explicație în ceea ce privește folosirea cuvântului rusesc pentru a numi ‘instituția financiară’ trebuie să ținem seama de faptul că, în București în special, vizitii trăsurilor de piață, care staționau în piața bursei, erau de origine rusă și purtau, de altfel, numele de *muscali*. Aceștia au fost agenții introducerii în limba română a termenului *birjă*

pentru *bursă*, specializat, apoi, și cu alte sensuri. Prezentăm câteva consemnări din dicționare, s.v. *muscal*, explicat prin rus. *москаль*, pol. *moscal* (sensul al doilea): „birjar (la origine erau cei mai mulți ruși)” (CADE 1926-1931: s.v.); „Munt[enia], fam[iliar] birjar” (Scriban 1939). Aceleași precizări în DLR 1965-1968, în care apar și alte sensuri ale cuvântului: „(Munt., ieșit din uz) Birjar (de origine rusă)”, cu citate din Gh. Brăescu și Ionel Teodoreanu, și, apoi: „Prin extensie Birjă” (cu numeroase atestări), respectiv „(Argotic) Monedă de douăzeci de lei (reprezentând altădată tariful unei curse cu trăsura)”.

7.4. Evident, prin comparație cu legăturile firești între *bursă* ‘pungă’ (cu toate ce țin de acest concept) și ‘instituție financiară’, finalitatea semantică ‘trăsură’ a lui *birjă*, dar mai ales etimologia directă (rusecul *буржа*) elimină posibilitatea încorporării lui *birjă* într-un articol unic *bursă* în dicționarele limbii române, căci nu etimologia enciclopedică, ci aceea directă este hotărâtoare pentru acordarea unui statut lexicografic. Dar, în același timp, dicționarele limbii române trebuie să înregistreze ca variantă pentru *bursă* ‘instituție financiară’ forma *birjă*, indicând sursa rusească a împrumutului din acest limbaj tehnic funcțional.

BIBLIOGRAFIE

- Bolocan, Gh., Voronțova, Tatiana, Șodolescu-Silvestru, Elena (1985), *Dicționar rus – român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Candrea, I.-Aurel, (1926-1931) *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, în I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat, „Cartea Românească”*, București.
- Ciorănescu, Alexandru (2001), *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura SAECULUM I.O., București.
- DA 1913 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*; I/I, Literele A-B, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București.
- DA 1940 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*, I/II, Litera C, Tipografia ziarului «Universul», București.
- DEI 1999 = *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Cartier, Chișinău.
- Devoto, Giacomo, Oli, Gian Carlo (1971), *Dizionario della lingua italiana*, Le Monier, Firenze.
- DEX 2009 = *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- DEXI 2007 = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Editurile „Arc” și „Gunivas”, Chișinău.
- Diaconovici = Diaconovich, Corneliu (1898), *Enciclopedia română*, vol. I, Editura și tiparul lui W. Kraft în Sibiu.
- DLR 1965-1968 = [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VI, Litera M, Editura Academiei Române, București.
- DLR 1984 = [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VIII, partea a 5-a, Litera P (*presin – puzzolană*), Editura Academiei Române, București.
- DLR 2006 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul I, partea a 4-a, Litera D (*deja – deținere*), Editura Academiei Române, București.
- Duden 1969 = *Der Große Duden. Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Golescu, Constantin (Dinicu) (1910), *Îsemnare a călătoriei mele. Făcută în anul 1824, 1825, 1826*. Tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș, Bibliotecar-Ajutor al Academiei Române, Tipografia „Cooperativa”, București.
- Grimm, Jakob, Grimm, Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*, după <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/>.
- Larousse 1928 = *Larousse du XXe siècle en six volumes*, publié sous la direction de Paul Augé, t. I, Librairie Larousse, Paris.
- Larousse 1993 = *Grand Larousse en 10 volumes*, tome 2: *Balkars / chondrichtyen*, Édition Larousse, Paris.
- Littré 1889 = *Dictionnaire de la langue française...*, par É. Littré, Librairie Hachette et Cie, Paris.

- LM 1873 = A.T. Laurian și I.C. Massim, *Dicționarul limbei române. După însărcinarea dată de Societatea Academica Romană*. Elaborată ca proiect, Noua Tipografie a Laboratorilor Romani, Tomu I (A – H), București.
- LTR 1958 = *Lexiconul tehnic român*. Elaborare nouă..., vol. III, *Bl – Cau*, Editura Tehnică, București.
- MDA 2001 = *Micul dicționar academic*, vol. I, Literele A – C, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Mestica 1942 = Mestica, Enrico *Dizionario della lingua italiana*, Nona ristampa, Editrice Libreria Italiana, Torino.
- NDU 2008 = *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a treia, Litera Internațional, București – Chișinău.
- REW 1924 = *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, von W. Meyer-Lübke, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Robert 1953 = Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, par..., Presses Universitaires de France, vol. I, Casablanca – Paris.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași.
- Seche, Mircea (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, *De la origini până la 1880*, Editura Științifică, București.
- Șăineanu, Lazăr (1900), *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, de..., vol. I, *Introducerea*, Editura Librăriei Socecă & Comp., București.
- TLFi = *Le Trésor de la langue française informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>).
- Ursu, N.A., Ursu, Despina (2006), *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860)*, vol. II, *Repertoriu de cuvinte și forme*, Editura Cronica, Iași.
- Vasmer 1964 = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, под редакцией и с предисловием проф. Б.А. Ларина, т. I (А-Д), Издательство «Прогресс» Moscova.
- Zingarelli 1929 = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, compilato da..., Nuova edizione (IV) interamente rivedduta, Bietti & Reggiani Editori, Bologna.

RÉSUMÉ

L'EMPRUNT NEOLOGIQUE ROUMAIN BURSA DANS LA PERSPECTIVE DES LANGUES FONCTIONNELLES

On propose, dans l'analyse lexicographique des mots polysémantiques, de considérer leur présence dans les « langues fonctionnelles » (E. Coseriu), rapportée aux concepts de « lexique commun », « lexique spécialisé ». L'application consiste en l'examen des raisons étymologiques et sémantiques pour lesquelles il existe, dans les dictionnaires roumains nouveaux, deux entrées pour *bursă*, parallèlement au traitement lexicographique réservé par les dictionnaires plus récents de langue française et italienne, aux mots *bourse* et respectivement *borsa*. La motivation de la présence d'un seul mot, dans les dictionnaires roumains, est représentée par l'existence de l'étymon français unique *bourse* pour le mot roumain ayant les sens de base *subsidié* et *institution financière*, à partir du sens originare du français, *aumônière*, hérité du latin. L'élément nouveau est de faire la liaison entre *bursă* et *birjă*, « institution financière », la deuxième forme empruntée du russe (*биржа*), mais qui, à la longue a acquis le sens spécial de « coche » parce que, initialement, ces véhicules stationnaient dans la Place de la Bourse, à Bucarest.

Mots-clés : mots polysémantiques, étymon, dictionnaires, lexique commun, lexique spécialisé.